

## **Działdowszczyzna w latach 1920 – 1939 – wybrane problemy**

„Działdowszczyzna to prastara ziemia pruska, która została skolonizowana przez Zakon Krzyżacki w XIV wieku. Krzyżacy w 1344 r. założyli miasto Działdowo, które wtedy otrzymało nazwę Soldau. Tak nazywano Działdowo w czasach niemieckich, a więc począwszy od jego założenia do 1920 r. Dzieje ziemi działdowskiej są ściśle związane z dziejami Zakonu Krzyżackiego w Prusach, Prus Książęcych, Królestwa Pruskiego i od 1871 r. II Rzeszy Niemieckiej.

Zasadnicza zmiana w dziejach miasta i ziemi działdowskiej dokonała się po zakończeniu I wojny światowej. Traktat wersalski podpisany 28 VI 1919 r. wprowadzał nowy, powojenny ład na kontynencie europejskim. Decydował również o odrodzeniu się po okresie zaborów państwa polskiego. Zgodnie z brzmieniem 13 punktu Orędzia Prezydenta USA W. TH. Wilsona ogłoszonego 8 I 1918 r. do amerykańskiego Kongresu, odradzające się państwo polskie miało uzyskać dostęp do Morza Bałtyckiego. Sprawa bezpośredniego połączenia kolejowego pomiędzy Warszawą – stolicą odradzającej się Polski, a wybrzeżem Bałtyku była analizowana przez Komisję do Spraw Polskich podczas obrad konferencji wersalskiej. Uznano, że koniecznym będzie włączenie w granice Polski węzła kolejowego w Działdowie. Wtedy linia kolejowa z Warszawy do Bałtyku będzie cały czas przebiegać przez terytorium Polski. Jako ciekawostkę pragnę dodać, że gdy powyższe plany prasa niemiecka opisywała w Prusach Wschodnich, władze tej dzielnicy proponowały wybudowanie na koszt Niemiec linii kolejowej przez Żuromin, aby tylko nie odrywać Działdowszczyzny od Prus Wschodnich. Propozycja niemiecka została odrzucona, a w traktacie wersalskim znalazł się art. 28, który wytyczał granicę Prus Wschodnich z Polską i decydował o odłączeniu z powiatu nidzickiego ziemi działdowskiej i włączeniu jej do odradzającej się Polski. Podjęte w czerwcu 1919 r. postanowienia traktatu wersalskiego weszły w życie 10 I 1920 r. Dlatego przejmowanie z rąk niemieckich terenów włączanych do Polski dokonało się dopiero w styczniu i lutym 1920 r. Uroczyste włączenie Działdowszczyzny do Polski miało miejsce 17 I 1920 r. Tego dnia miasto opuściły jego niemieckie władze oraz garnizon wojskowy. Od tego dnia rozpoczął się pierwszy okres przynależności ziemi działdowskiej do Polski.

Z włączonej do Polski ziemi działdowskiej utworzono w 1920 r. powiat, który składał się z Działdowszczyzny oraz, przyłączonej w 1932 r., ziemi lidzbarskiej z Lidzbarkiem. Powiat działdowski należał do województwa pomorskiego, a do 1938 r. – warszawskiego.

Oderwanie ziemi działdowskiej od Prus Wschodnich i włączenie do Polski spowodowało również generalną wymianę ludności. W 1921 r. w stosunku do ostatniego niemieckiego spisu ludności z 1910 r. liczba ludności w powiecie narodowości niemieckiej zmalało o 8 %, a polskiej zwiększyła się o 70 %. Grupa należących do Kościoła ewangelickiego zmniejszyła się o 38 %, a do rzymskokatolickiego zwiększyła o 57 %. W mieście Działdowie liczba ludności niemieckiej zmniejszyła się trzykrotnie, a polskiej zwiększyła pięciokrotnie. W tej samej populacji grupa wyznających religię ewangelicką zmniejszyła się o 63 %, a liczba katolików powiększyła o 55 %. Zatem w okresie: VI 1919 r. (ogłoszenie decyzji traktatu wersalskiego) do 1921 r. (pierwszy polski spis ludności) teren Działdowszczyzny opuściła znaczna część ludności niemieckiej, a opuszczone przez nich gospodarstwa i sklepy przejęli przybysze z centralnej Polski.

Powiat działdowski charakteryzował się dominującą pozycją gospodarki rolnej i leśnej, przy równoczesnej słabości przemysłu. Na terenie powiatu występowały również najslabsze jakościowo gleby. Najsilniejszą grupę ekonomiczną stanowiły majątki obszarncze oraz gospodarstwa bogatych chłopów. Gospodarstwa powyżej 20 ha stanowiły 78 % całego obszaru rolnego powiatu. Przeważająca w życiu gospodarczym powiatu wielka własność w 2 poł. XIX w. w całości była w rękach niemieckich. W 1921 r. Niemcy byli właścicielami 52 % majątków w stosunku do ogólnej własności. Generalna zmiana w strukturze własnościowej majątków prywatnych zaszła w powiecie w latach trzydziestych. W 1931 r. prywatna własność polska w majątkach ziemskich stanowiła 68 %, a niemiecka 17 %.

Miasta w powiecie (Działdowo i Lidzbark) były wyposażone w podstawowe instytucje użyteczności publicznej. W każdym z miast znajdowały się 4 banki oraz sądy powiatowe. Oba miasta pełniły także funkcje centrów gospodarczych. Znajdowały się na ich terenie młeczarnie, młyny, olejarnie, tartaki i przedsiębiorstwa budowlane. W miastach zlokalizowane były również składnice hurtowe: piwa, kawy, tytoniu, soli, wyrobów naftowych. Działdowo posiadało wodociągi i kanalizację oraz gazownię. W 1923 r. otwarty został Szpital Powiatowy w gmachu dawnego szpitala wojskowego. Nowoczesny gmach poczty oddano do użytku w 1929 r., likwidując jednocześnie jej dotychczasową siedzibę pamiętającą czasy pruskie. Działdowo było telefonicznie, posiadało prywatną drukarnię i 2 towarzystwa ubezpieczeniowe. W 1937 r. doprowadzono do Działdowa linię elektryczną. Linia wysokiego napięcia biegła z elektrowni miejskiej w Mławie poprzez Iłowo do Działdowa. W Lidzbarku były 3 fabryki: beczek i klepek dębowych, octu oraz wód mineralnych. Były tam również garbarnia, 2 gorzelnie, kaszarnia, piekarnia parowa, 5

wiatraków i skład żelaza. Miasta leżały na tzw. Szlaku Jagiełłowym i posiadały rozbudowaną bazę turystyczną. W Działdowie były 3 hotele, a w Lidzbarku – 2.

W okresie międzywojennym na terenie powiatu działdowskiego najsilniejsze partie polityczne miały bardzo słabe struktury w powiecie, a ich kierownictwa spoczywały w rękach przybyszów. Partie nie wytworzyły silnych, sformalizowanych związków organizacyjnych, tak charakterystycznych dla dużych miast Pomorza. Dominował nieformalny i w większości towarzyski, oparty na wspólnocie interesu, charakter struktur partyjnych. W latach dwudziestych życie polityczne powiatu było zdominowane przez centrową NPR (Narodowa Partia Robotnicza) i prawicową ND (endecję). Trzecią siłą polityczną były organizacje mniejszości niemieckiej z czołowym ich liderem Ernstem Barczewskim, superintendentem Kościoła ewangelicko-unijnego. Zasiadanie E. Barczewskiego w polskim Sejmie i Senacie znacząco podnosiło, i tak już wysoki, jego prestiż wśród ludności mazurskiej. Bardzo słaby w powiecie był ruch ludowy. Skupiał on właściwie ludność napływową, która osiedliła się na terenie wiejskim. Podobnie sprawa wyglądała z kółkami rolniczymi. Mazurzy do nich nie należeli, wstępując do Landbundu. Obecność w powiecie wpływów socjalistycznych sygnalizują nam jedynie klasowe związki zawodowe (grupy kolejarzy w Iłowie i Działdowie). Należy podkreślić, że był to trend wybitnie związkowy, organizacyjne ramy PPS-u (Polska Partia Socjalistyczna) zostały utworzone dopiero w 1938 r.

Ugrupowania sanacyjne były na terenie powiatu typowym importem. Organizowały się po 1926 r. wokół grupy urzędniczej magistratu i starostwa. Obozowi rządowemu udało się przejąć zarządy czołowych organizacji o obliczu polityczno – społecznym oraz obywatelskim. Przywódcy polskiej orientacji wśród działdowskich Mazurów również poparli sanację (m.in. Karol Małłek). Po przewrocie hitlerowskim w Niemczech w powiecie powstały struktury JDP (Partia Młodoniemiecka) i NSDAP (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza). Z działalności politycznej mniejszości niemieckiej wycofali się „starzy” Mazurzy, zwolennicy E. Barczewskiego, a do głosu doszli ich synowie o wyraźnej orientacji narodowoniemieckiej. „Sprawa mazurska” – obecna w życiu społeczno - politycznym Działdowszczyzny przez cały okres międzywojenny, przez stronę polską została przegrana. Mimo wysiłków Emilii Sukertowej-Biedrawiny, Karola Małłka, ewangelików augsburskich przybyłych ze Śląska Cieszyńskiego, niemieckie organizacje gospodarcze i polityczne były dla działdowskich Mazurów bardziej atrakcyjne. Wydawanie „Gazety Mazurskiej”, działalność I i II Związku Mazurów nie zdołały zgromadzić w swoich szeregach większości ludności mazurskiej Działdowszczyzny.

Pierwsza próba organizacji działdowskich Mazurów o polskiej orientacji narodowej miała miejsce na początku lat trzydziestych. Zebranie organizacyjne I Związku Mazurów odbyło się 3 II 1931 r. w Działdowie. Niestety związek ten nie wyszedł poza stadium organizacyjne. Jego program (tzw. Tezy Mazurskie) oraz plan działania zostały odrzucone przez władze wojewódzkie i powiatowe. Do powstania I Związku Mazurów zatem nie doszło.

Do sprawy organizacyjnego związania działdowskich Mazurów wrócono w 1935 r. dzięki inicjatywie polskiego wywiadu wojskowego. W drugiej połowie lat trzydziestych Działdowszczyznę zainteresowała się Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Generalnego. Jej przedstawiciele we wrześniu 1935 r. przybyli do Działdowa i przeprowadzili rozmowy z miejscowymi Mazurami: Karolem Małkiem, Gustawem Leydingiem, i Fryderykiem Burskim z Pierławek. Podczas tego spotkania podjęto decyzję o utworzeniu w Działdowie II Związku Mazurów. Zebranie organizacyjne miało miejsce 22 grudnia 1935 r. II Związek Mazurów w swojej działalności kładł większy nacisk na przyspieszenie procesów asymilacyjnych miejscowej ludności w stosunku do tego, co zawierały Tezy Mazurskie I Związku. Negatywnie natomiast należy ocenić poczynania działaczy II Związku na rzecz dyskredytowania wszelkich dotychczasowych działań na rzecz działdowskich Mazurów prowadzonych przez Emilię Sukertową-Biedrawinę i jej męża Józefa Biedrawę.

W 2 połowie lat dwudziestych i przez lata trzydzieste problem Mazurów działdowskich schodził na plan dalszy, a życie społeczno-polityczne Działdowszczyzny upodabniało się coraz bardziej do tego, z jakim mieliśmy do czynienia w całym województwie pomorskim. Głównym tego powodem była dokonana na początku lat dwudziestych wymiana ludności, która spowodowała dominację ludności katolickiej oraz pozostanie na terenie powiatu niewielkiej liczebnie grupy Mazurów (w 1931 r. stanowili oni około 12 % ludności powiatu). Podsumowując należy podkreślić, że specyfika Działdowszczyzny zanikała poprzez marginalizację problemu mazurskiego, a w życiu społeczno-politycznym tego powiatu dominowały nurty i problemy charakterystyczne dla województwa pomorskiego”.

Dr Piotr Bystrzycki